

ԼՐԱԳԻՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼՆ

ԲԱԺՆՈՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ամբողջ 25րդ չրանի բաժնորդագրին է 20 Փրանգ. Թիւրքիաի և Կարսկաստանի համար 10 Փրանգ, ԿԱՆԻՍԻ, Կարեւոր է նաեւ բաժնորդագրուել քանի որ ամսի համարորդ ուղուէ, ամէն մէկ ամսականը 1 Փր. (Թիւրքիաի և Կարսկաստանի համար 1 Փր.) հաշուելով: Նամակ և երար պէտք է լրկել այս հասցեով: M. PORTOUKALIAN
Directeur du journal Arménia
MARSEILLE (France)

ԻՆ ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 19

1910 ՄԱՐՏ 12 ԾԵԹ.

(Հ. Յ. Փետրվար 27)

ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Խմբագրութեւնը, եթէ հարկ համարի, համառօտելով և կամ մասով միայն կը հրատարակէ իրեն զրկուած գրութիւնները: Պարտաւոր չէ վերագործունել չհրատարակուած ձեռագիրները: Ծանուցումներ կընդունուին հայերէն և ֆրանսերէն լեզուով: Ծանուցման 1 միջակայքը 1 սանդղակարժէ: 1 գլխագիրը 2 սանդղակ: Les annonces, en français et en arménien, sont reçues au bureau de la Rédaction: Place Alexandre-Labadie, 17.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Համառօտ պատասխան մը «Իրաւունք»-ին. — Հայ հարուստը. — Հայեր ի Թիւրքիա. — Հայեր ի Ռուսիա. — Հայեր ի Պարսկաստան. — Աւստրիական համաձայնութիւնը. — Թիւրքիական լուրեր. — Արտասահմանի լուրեր. — Մանուգումներ:

ՀԱՄԱՌՈՑ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՄԸ «ԻՐԱՎԱՆՔ»-ԻՆ

«Իրաւունք»-ի մեզ դէմ գրած ստա. խօսութիւններէ մի քանին ցոյց տը. ւած էինք Արմէնիայի 11 և 12 թի. ւերով: «Իրաւունք»ը իբր թէ պա. տասխաններ է մեզ 9/22 փետր. թուով: Փոխանակ մեր ցոյց տուած ստաւերէն դէթ մին հերքելու, կարգ. մը աւելորդարանութիւններ և նորա. նոր խեղաթիւրումներ կընէ և յետոյ ալ կընէ միամտարար, կամ հաւան. րէն իր ընթերցողներ միամտի տեղ. զնելով, կը հարցնէ թէ ո՞ւր է իր ստաւը, ո՞ւր է իր սխալը:

Խօսք հասկնալ չուզողին համար նորէն երկար բարակ կրկնութիւններ ընելու ո՛չ պարապ ժամանակ և ո՛չ ալ տեղ ունինք փոքրագիր Արմէնի. ան մէջ: Արդէն մեր ընթերցողներէ քանինք զիտուութիւն ըրած են մեզ թէ «Իրաւունք»-ի պէս թերթի մը նշանակութիւն տուած և անոր սու. տերով զբաղած ենք ի զուր: Նա զի. տութեամբ կը գրէ մեզ դէմ այդ. պիտի ստաւեր որովհետեւ իբրեւ հնչա. կեանքերի (այժմ ալ «Սահմանադիր. առավար» անյարմար անունն իրենց վրայ աւածներ) կիսապաշտօնական օրկոն՝ իրեն պարտք կը համարի խե. զաթիւրել Արմէնիայի գրածները և ստաւեր տարածել անոր դէմ զի հըն. չակեանութեան դէմ անոր գրածները ճշմարտութիւններ լինելը հիմա ամէն մարդ ալ հասկցած է և նոյն իսկ իրենց մէջէն անկեղծ եղողները կը խոստովանին այժմ թէ Արմէնիայի գրածները ճիշդ ելան:

Ուստի եթէ կան հետաքրքիրներ, թո՛ղ կարգան «Իրաւունք»-ի և «Ար. մէնիա»-ի գրածները և եթէ դատու. զութիւն ունին, թո՛ղ իրենք եղրա.

կացութիւն հանեն: Դուրեան Ս. Պատ. րիարքին իր հրաժարական ետ առնե. լով այժմ իր պաշտօնի գլուխն անց. նելու խնդիրը արդէն աղգը լուծեց, Արմէնիայի նկատումներին համաձայն կերպով այդ մասին մեր խօսիլը աւե. լորդ կը համարինք ալ: «Իրաւունք»-ի 9 փետր. թուին մէջ եղած նոր խե. զաթիւրումներն ու ստաւերն ալ մի առ. մի այստեղ թուելու համար, ինչ. պէս ըսինք, ո՛չ պարապ ժամանակ ունինք և ո՛չ ալ պարապ տեղ. թո՛ղ պարապ ժամանակ ունեցող հետա. քըրքիրներն աւելի մանրամասնօրէն ծանօթանալու համար իրենք ներու. թիւն քաշեն «Իրաւունք»ը կարգա. լու և դատելու: Բայց իր այս նոր գրածէն 2 կէտը մասնաւորապէս ու. չազդութեան կը յանձնենք:

«Իրաւունք»-ի խմբագրին իրաւունք ըսուած բանէն բնաւ տեղեկութիւն չունենալը ցոյց կուտան իր գրած հե. տեւալ տողերը: Իբր թէ հերքելու համար ինքնաւոր «Արմէնական» կաղ. մակերպութեան մասին մեր գրածը, ինք կըսէ. «Պ. Փորթուգալեանի բուն սխալը կամ գիտակից խեղաթիւրումը հան է որ «Արմէնական» քառք իրեն անձին անխաղաղութիւն անկատարով (1), կերպով մը կուրանայ այդ անու. նով կուսակցութեան մը գոյութիւնը տառնակ մը տարիներէ ի վեր:»

Որչափ բառ, այնչափ սուտ և գի. տակցօրէն սուտ: Մենք այդ անունով կուսակցական կազմակերպութիւն մը ներկայացուած լինելը ուրացած չենք. գոյութիւն չունեցող բանին դէմ չէինք գրեր: ալ անոր ապօրինաւորապէս Արմէնիայի անունով հայ ժողովրդին ներկայանալը գրած էինք: Ասոր պատ. մով ինք և մի քանի տղայների ալ գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար զործած սխալները և մեր հակառա. կրողներին ատոնց միամտութիւնը շա. հագործելով իրենց գործիք գործու. նել ուղելը քանիցս բացատրած ենք: Թէ ատոնք մեր Արմէնիա լրագրին հետ իբրեւ կապուած կուսակցական կազմակերպութիւն մը ներկայանալ

(1) Ստորագծուած մերն է:

կուղէին, այդ ամէնքին յայտնի է. ոչ միայն այն թղթակցութիւններով որով խնդրած էին ինձնէ որ ճանչեմ զիրենք իբրեւ «Արմէնական» կուսակցական կազմակերպութիւն, ալ և այդ իմաս. տով իրենց հանած յայտարարութիւն. ներովը: Նոյն իսկ «Իրաւունք»-ն ալ այդպէս ներկայացուցած էր իր այն յօդուածի մէջ որի ստախօսութիւն. ները նշանակած էինք Արմէնիայի 11րդ և 12րդ թիւերին մէջ: Իսկ հի. մա ալ ինք իրեն հակասելով ելեր կը գրէ թէ «մեր բուն սխալը կամ գի. տակից խեղաթիւրումը հան է որ «Ար. մէնական» բառը մեր անձին սեփա. կանութիւն կը համարինք» եղեր: 10 տարեկան աղայ մը անգամ այդպիսի խակ փաստարանութիւն մը չպիտի ընէր: Միթէ՞ Թիւրքիաի կամ Պուլ. կարիտի մէջ այս ու այն կարող են ել. նել խումբ մը կազմել և «Բիւզանդիոն» կամ «Իրաւունք» լրագրի անունով իբրեւ «Բիւզանդիոնական» կամ «Իրա. ւունքական» կուսակցութեան կազ. մակերպութիւն մը ներկայանալ ժո. ղովրդին, առանց ճանչցուած լինելու անոնցմէ: Պարանոսի մէջ այդպիսի բան մը մինչև իսկ խաղաղութիւն կը հա. մարուի և դատի կենթարկուի:

Դարով այն Բ. կէտին որ մեզ «Դաշ. նակցական» կուսակցութեան հետեւող, գործիք և չգիտեմ ալ ինչ կը ներ. կայացունէ մի քանի տարիէ ի վեր, այդ ալ ամէնքին յայտնի է որ բոլոր. վին սուտ է, ինչպէս ամէնքին ալ յայտնի է թէ ինք Հնչակեան կու. տակցութեան կը պատկանի և թէ իր օգտակար թերթ մը լինելը հաստա. տելու համար Հնչակեան կուսակցու. թեան Լոնտոնի կեդրոնէն գիր մը բե. ըել տուած և հրատարակած է ժամա. նակին: Բայց թէ մենք Դաշնակցու. թեան հետ համաձայն եղած ենք ինչ ինչ կէտերի վրայ որոնց մասին Հնչա. կեանքներին տարակարծիք ներկայա. ցած ենք, այդ պատճառով մեզ Դաշ. նակցութեան հետեւող կամ գործիք ներկայացունելու համար «Իրաւունք. ք»-ի խմբագիր Տ. Դուրպէթեանի խել. քնն ունենալու է: Ուրեմն ամբողջ

հայ աղքն ալ Դաշնակցական գործած է վերջերս քանի որ Փարիզի 1907ի համաժողովին համակարծիք եղած է: Ինչո՞ւ այս ու այն կողմ կը դար. նուիք, «Դաշնակցութիւն»ը մէջ կը խառնէք, պարզօրէն խոստովանեցէք թէ այս վերջին մի քանի տարիներ ինչ բանէ առաջ եկած է ձեր ցաւն Արմէ. նիայի դէմ: Եթէ դուք կամենաք ու կը քաշուիք բնելու, եւ ամենայն բան մը չունիմ և ահա կը պարզեմ:

4-5 տարիի չափ առաջ երբ Ամե. ռիկա այցելեցի, ճիշդ այդ ժամանակ Հնչակեանները Կ. Պոլսի մէջ Ունճեան Արիկ Էֆէնտին սպաննած և Ամերի. կաի մէջ ալ հայ հարուստներին նա. մաները գրելով, հօրեր հաղարաւոր տղաները պահանջած էին, հսկառակ պարագային մէջ զիրենք ալ Ուն. ճեանին բաղդակից ընելու սպառնա. լիքով: Ես նիւ-նորքի իմ հրապարա. կախօսութեան մէջ, ուր ամէն կու. սակցութիւններէ կազմուած մեծ բազմութիւն մը ներկայ կը գտնուէր, հայ հարուստների անտարբերութիւնը մեղադրելով մէկտեղ՝ Հնչակեաննե. րին այդպիսի սպառնալիքներով գրած պահանջելուն դէմ խօսեցայ: Յետոյ ի հարկին Արմէնիայի մէջ ալ կրկնեցի նոյն միտքը: «Իրաւունք» կատարած, այդ ատենէն ի վեր նա սկսած է Արմէնիան խմբել և ստաւեր ու խե. զաթիւրումներ հրատարակել անոր դէմ:

Որովհետեւ Թիւրքիաի մէջ այժմ շատեր գեռ չեն գիտեր արտասահ. մանի մէջ անցած գործածները և հնչակեանների պատմած մատաչներու վը կազմուած է իրենց հմուտութեան նիհար պաշարը, մենք իբրեւ փաստ մեր ըսածին կը հրատարակենք այստեղ այդ յօդուածներէն մին որ հրատա. րակուած է «Իրաւունք»-ի 1905 թուականի նոյեմբեր 26ի թուին մէջ իբրեւ առաջնորդող յօդուած, «Հայ հարուստներ» վերնագրով և «Արդոս» ստորագրութեամբ:

Իսկ գալով այն գրածին թէ «սը. տախօսութիւն» բառը հայհոյութիւն է եղեր որ մենք գործածեմ ենք, այդ

ալ ծիծաղելի կը գտնենք. սուտին սուտ ըսելը հայհոյութիւն մը չէ, ատոր հակառակ վարուիլը հայհոյութիւն մը կը լինէր ճշմարտութեան դէմ: Մենք ամէն բանի իր սեփական անունը տալով կը հետեւինք ֆրանսական գրականութեան ամենէն մեծ վարպետներէ մէկին՝ Պոլալիոյ՝ այս նրկատմութիւնը գրածին: J'appelle un chat et Rolet un fripon (Ես կատուի մը կատու մը կըսեմ եւ Բօլէին խորամանկ խաբերայ մը):

Մ. ֓.

ՀԱՅ ՀԱՐՈՒՍՏԸ

Արտասահմանեան մի քանի թերթերու մէջ կարդացուեցաւ թէ վերակազմաւ Հնչակեան կուսակցութիւնը վերջին ատեններս սկսած է հայ հարուստներէ բռնի դրամ հաւաքել: Դոյն կուսակցութեան պաշտօնական օրկանները լուռ մնացին այս տարածախոսութեանց հանդէպ:

Այս լուրերունը խոստովանութիւն ենթադրելով, երբեմն հակահնչակեան թերթեր իրենց սրտի բոլոր ժահը թափեցին այդ կուսակցութեան վերայ. իբր թէ սա հանդէպ ազգին աշխարհի մեծագոյն ոճիրը գործած ըլլար: Այս մասին Արմենիայի վերջին թիւի խմբագրականը «Ազգակործան երեւոյթներ» խորագրով շատ յատկանշական էր, մանաւանդ անով որ հոն Տ. փորթուգալեան վերահազմ. Հնչակեան կուսակցութեան դէմ յարձակելու առիթը գտած ըլլալուն համար կարծես մասնաւոր գոհունակութիւն մը զգացած ըլլալը կը մատնէր: Ինչու չէ. չէ՞ որ այդ կուսակցութեան Ամերիկայի օրկանը, «Չայնէս Ջայնթս»-ը, ժամանակէ մը ի վեր զինք կծել սկսած էր. փոխարէնը պէտք է հատուցանել: Բայց, չիտակը ըսելու համար, փորթուգալեանէ մը՝ զոր (ուր) և ծանրաբարոյ հայրենասէր մը նկատած եմ, չէի սպասեր նոր վրէժ մը լուծելու համար այս աստիճան միակողմանի դատողութիւն, իբր թէ միայն Հնչակեանները եղած ըլլային հայ հարուստներէ բռնի դրամ հաւաքողները, կամ այս հայ յեղափոխութեան մէջ նորեկութեան մը եղած ըլլար: Ո՛ւր էր Պ. փորթուգալեանը երբ մեծագոյն հայ բարերարը, Խաչակ ժամհարեանցը, Պալէօզեանը և ուրիշներ դաշնակցականներու ձեռքով սպանուեցան որոշեալ չափով դրամ չտալուն համար. ինչու ազգակործան երեւոյթներ չգրեց այն ատեն(1): Ո՛ւր էր Պ. փորթուգալեան երբ Դաշնակցական թերթերը և ատենախօսները պոռոտախօսու-

թեամբ և ինքնամատուցեամբ պատահաւ եղան Սասնոյ կործանումին ու Տարօնի ջարդերուն և մազ մնաց որ վասպուրականն ալ նորէն կոտորել տային. ինչու այդ ընթացքը «ազգակործան երեւոյթներ» չանուանեց: Պ. փորթուգալեան, որ տասնեակ մը տարիներ առաջ Նազարբէկեան սխալ գործունէութեան դէմ բռնուի կռիւ կը մղէր, ինչու վերջին տարիներու մէջ դադարեցաւ նոյն թափով կռիւ մղելէ դաշնակցական գործունէութեան դէմ ալ, որ Նազարբէկեանի անփորձութեամբ գործած սխալներուն կրկնութիւնն էր աւելի լայն սահմանի մէջ և դառն փորձառութիւններէ վերջ: Պ. փորթուգալեան այս անգամ կրակ ու բոց է կտրել իր մէկ թղթակցէն իմանալով թէ, Յարաճեան եպիսկոպոսին հայ մը ներկայացրել և սպառնացել է որ հայ հարուստները չը տարհամոզէ հնչակ. կուսակցութեան դրամ չտալու համար: Խօսքով սպառնալիքէ մը(2) այսչափ յուզուող Պ. փորթուգալեանը ինչու բնաւ չի յուզուեցաւ երբ ասկէ երեք տարի առաջ գործնականապէս յարձակումներ եղան Տփղիս «Նոր-Դար»ի խմբագրապետ Սպանդարեանի և վառնա «Իրաւունք»ի խմբագիր Գուրպէթեանի վրայ Դաշնակցականներու կողմէ: Պաշտօնակցական պարտականութիւն մը չէ՞ր ծանրանար Պ. փորթուգալեանի վերայ բռնուի բողոք մը բառնալու: Ինչու լռեց ու դաս մը չը տուաւ մամուլի ազատութիւնը բռնաբարելու զոր այդ հրէշներուն որոնք ինքզինքնին կը ծախեն իբր կեանքի, խօսքի և զազափարի ազատութեան համար կռուողներ(3): Այս «ինչուներ»ը, առանց գոհացուցիչ պատասխանի, կուգան ստուերացնել արդի փորթուգալեանը և բողոքողին կասկածի տակ ձգել իր հրապարակի անկեղծութիւնը:

(2) Այդ խօսքով սպառնալիքէն առաջ գործնական ալ ցոյց տալու համար ըս պաննուած էր Արիկ Ունճեան և յետոյ ալ սպանուեցաւ Յովհաննէս Թաւադեան:

(3) Մենք «Իրաւունք»ի դրածները կը քննադատենք, իսկ նա մեր չգրածները կը քննադատէ: Մենք կըսենք թէ իր այս ինչ գրածը սուտ է, իսկ նա իբրեք քննադատութիւն կըսէ թէ ինչու չեմ գրած այս ինչ լուրը. իբրեք թէ Արմենիայի պարտաւոր լինել և կարենար աշխարհի մէջ սխալած ամէն դէպքերն ալ իր թերթի մէջ հրատարակել. այն ատեն ամէն մարդ ալ իրաւունք կուենար ելնել ըսելու թէ ինչու իրեն պատահածը չենք հրատարակած: Ուրեմն իր հակառակորդի կողմէն երբ մենք, Գուրպէթեանը մէկի մը հետ կռիւ ունեցել է որ Դաշնակցական է եղել և իրեն վրայ դաւադան բարձրացուցել է. ինք ալ որ վրան ընկնէր կը կրէ եղել, օգիտ մէջ պարպել է վախճանելու համար և գնացել է ոստիկանութեան ալ իմաց տուել է, եթէ յիշողութիւնս չսխալեցուներ զիս այդ մասին: Միթէ՞ անպատճառ պէտք էր որ հրատարակէնք այդ դէպքը Արմենիայի մէջ. եթէ ոչ, յարձակողին կողմնակից կը համարուինք: Ինձի ալ այդպիսի սպառնալիքներ եղած են չքն. չափանների կողմէն և նոյն իսկ դրաւոր կերպով. այնպէս որ կրնայի նամակը փշրանալան ոստիկանութեան լանձնել և

Դառնանք բուն խնդրոյն: Մեր հարուստներէն բռնի կամ սպառնալիքի տակ դրամ հաւաքելու դրուութիւնը կը քննադատեն շատեր և անարդար կը գտնեն: Իրօք այս ծանրակշիռ հարց մըն է և ասոր մասին յանկարծ ու միակողմանի դատողութեամբ չէ կարելի վճիռ տալ. պէտք է բազմակողմանի կերպով քննել զայն:

Կար ժամանակ մը երբ կը կարծուէր թէ հայ հարուստները դրամ կուտան եթէ վստահելի յեղ. կազմակերպութիւն մը տեսնեն իրենց առջև: Փորձերը և պարագաները ցոյց տուին թէ բաղձացուած աստիճան անթերի և վստահելի յեղ. մարմին մը գոյութիւն չպիտի առնէ մինչև որ մեր հարուստները և ջոկերը իրենք ալ անձամբ չը մղուին գործել, կամ ամենանպատակաւոր մարդերը ունեցող կուսակցութեան յարելով և կամ գոյութիւն ունեցող կուսակցութիւնները միացնելու ու մաքրագործելու համար ուժեղ մարմին մը կազմակերպելով: Բայց Ողջային աղէտները որչափ բազմացան, մեր հարուստները այնչափ աւելի անտարբերներ դարձան, մանաւանդ արտասահմանի հարուստները, որոնք հայ յեղափոխութեան բարեջրման և զօրացման համար ամէն բան ընելու զիւրութիւններ ունենալով հանդերձ, մնացին միայն իրենք իրենց համար ապրող և բնաւ ազգը չը մըտածող անխառն-անտարբերներ: Այս դասակարգին սիրտը շահելու և հոգին յուզելու անկարող եղան հայրենիքէն հասնող ազգային աղէտներու քստմեցուցիչ լուրերը, հայ լրագիրներու և յեղ. կուսակցութիւններու կոչերը ու հրաւերները:

Հայ հարուստին այս անգործելի անտարբերութիւնը հայ յեղափոխականը չէ կարող ներող աչքով դիտել երբ դրամական ահազին պէտքեր

դրողը ձեռքաւարել տալ քանի որ Ֆրանսիայի մէջ էր: Բայց ես նշանակութիւն չեմ տուած և Արմենիայի մէջ ալ ոչ մի տող բան չէ հրատարակուած այդ նկատմամբ մինչև այժմ, թէ և 15-էն աւելի տարիներ անցած լինին: Միթէ՞ ամէն դէպք պէտք է անպատճառ հրատարակել: Այն ատեն հարկ կը լինէր սուտնի մեծութեամբ ամենօրեայ թերթ հրատարակել որ դարձեալ չէր բաւեր:

Այսուամենայնիւ, դադափարական կրուսին մէջ իրեն տարակարծիք եղողներն սպաննելուն մենք միշտ դէմ գրած ենք, սպաննողը լինի Հնչակեան թէ Դաշնակցական: Նոյնպէս և դաշնակցականների գործած սխալներին վրայ քննադատութիւններ հրատարակած ենք երբ հարկ համարած ենք: Իսկ երբ Դաշնակցականները լուռ գործել ալ ընեն, ինչպէս ըրած են քանիցս և կընեն, մենք ատոնց դէմ չենք խօսիր և օգտակարութիւնը չենք ուրանար: միմիայն այն սպառնալիքով որ մենք ատոնց կազմակերպութեան անդամներն չենք: Այդպիսի հակառակութեան օգի մը մօլեռանք կուսակցական Հնչակեաններին յատուկ է:

Մենք ուրիշ առթիւ թերեւս աւելի երկար դրենք փաստերով, Հնչակեաններին և Դաշնակցականներին Արմենիայի հետ ունեցած փոխադարձ վարմունքի մասին, իբրեք տարակարծիք կուսակցութիւններ:

Կան երկրին մէջ ինքնապաշտպանութիւնը զօրացնելու համար և երբ ինք, հայ յեղափոխականը, տրամադրուած է իր ամէն ինչը, նոյն իսկ կեանքը զոհելու: Այս պարագային ինչու հայ հարուստն ալ իր ունեցածի մէկ մասնիկը չտալ: Քանի որ չտար և աղէտաւոր ողբեր է կոչել: Եւ ալ չը յուզուիր, ինչ միջոցաւ անկէ դրամ առնելու է, երբ ասորին անխուսափելի, անյետաձգելի պէտքերը ցցուած են հայ յեղափոխական կազմակերպութեան առջև: Չը լսողին, չը հասկցողին ինչպէս լսեցին, լուռ և հասկցնելու է(4): Պ. փորթուգալեան քսան տարուան իր թերթովը կըրցաւ բան մը լսել տալ հայ հարուստներուն. եթէ «այո» պատասխանէ, ինչու ինք անօթութեանէն կը տառապի ու իր թերթը ապրեցնելու համար մուրալ կեղծ գործաւոր և արհեստաւոր հայերու մէջ(5). ինչու չը գտնուեցան մէկ երկու հարուստներ որոնք ապահովէին փորթուգալեանի մը, Չեքաղի մը և ասոնց ազգօգուտ թերթերուն. ապրուստը ու գոյութիւնը:

Այս բոլոր ինչուններուն ես կը պատասխանեմ. — «Որ ոչ լուրից ունեւաւ, լուրից թիկամբ»:

ՀԱՅԵՐ Ի ԹԻԻՐԵԻՆ

Ողջ. կեդրոնական վարչութեան Խառն Ժողովը փետր. 17/2 մարտի նստին մէջ նկատի առնելով եկեղեցի.

(4) Եթէ ամէն խօսք չհասկցողին պէտք է սպաննել, քանի՞ Հայ ողջ կրնայ մնալ արդեօք... «Իրաւունք»ի խմբագրի պէս հայերին՝ որոնք ոչ միայն խօսք չի հասկցող են այլ և հասկնալ չուզող, ինչ պէտք է ընել ուրեմն...:

«Իրաւունք»ի տեսակէն եղող Հնչակեաններն որոնք կատաղած են մեզ դէմ որ սպաննելով դադափար տարածելուն դէմ խօսած ու դրած ենք, իրենց այդ ընթացքով իրենք ինչ օգուտ կըրցան տալ հայ ազգին. սպաննելով իրենց հաւաքած դրամներէն կըրցաւ օգուտ մը տեսնել հայ ազգը:

(5) «Իրաւունք»ի «Հայ հարուստ» վերնագրով այս յօդուածը կարելի էր քննադատութեան ենթարկել զանազան տեսակետներով, բայց շատ երկար կը լինէր այդ. մենք կը բաւականանանք միայն այս մի քանի ծանօթութիւններ դնելով, գոնէ մեր թիւրքաբարձի միտմիտ հայրենակիցներին ցոյց տալու համար այդ չքն. չափեան զամբիւններ փոփոխական գոյները... Իր ժամանակին մենք աւելորդ անգամ համարած էինք պատասխանել այս յօդուածին որովհետեւ արտասահմանի հայերը գոնէ փոքրիշատէ հասկցած են այդ Հնչակեանների և իրենց օղակալ «Իրաւունք»ների ինչ լիւնքը:

«Մուրալ» բառը որ գործածուած է այստեղ, արդէն բաւական է ներկայացրելու իրենց ամբողջ հոգեբանական վիճակը: Ներութիւններ յանձն առնելով և անձնագոհութեամբ աշխատիլը հանրային գործին համար՝ մուրացկանութիւն մէջ իրենց համար: Այս ու այն հարուստ հայր սպաննելով դրամ ձեռք բերելու և քիչովի կեանք մը վարելու վիճակին մենք չենք նախաձեռն...: Գոհ ենք որ կըրցած ենք ապրիլ ցարդ և աշխատիլ միշտ մեր նպատակի համար, հանգամանքների թոյլատրածին չափ...:

Մ. ֓.

1908ի մայիսին, Պարսկա-Հնդ-
կաստանի առաջնորդ Տ. Սահակ Ար-
(1) 1 շրանը $\frac{1}{2}$ ֆրանք է այժմ
մեան հրապարակագնով:

քեպ. Այսպիսով Ռաշտին անցած ժամանակ, իր նախագահութեամբ ընդհանուր ժողով մը գումարած են այնտեղի հայեր, ուր, ի միջի այլոց, գերեզմանատան շրջապատի շինութեան գործն ալ նկատի առնուելով, ատոր համար յատկապէս յանձնա. խումբ մը ընտրուել է 5 հոգիէ բաղ. կացած որ իր մէջ պաշտօններէ բա. ժանուած ըրեր է հետեւեալ կերպով.

Տ. Համարձուց քնն. վարդա. նան, նախագահ. տիրաներ՝ Աւագ Մէլիք Յովսէփեանց, Կոնստանտին. Յարութիւն Գալստիան, քար. տաղար. Յարութիւն Սարգսեանց, գանձապահ և Մէլիք Գէորգի, ան. դրան.

Որովհետեւ հայեր իրենց հիւրասի. րական սովորութեան համեմատ. օ. տարազգի քրիստոնեայնների, որոնք շատ սակաւ թիւ են Ռաշտի մէջ, ննջեցեալներն ալ ընդունած են ի. րենց գերեզմանատան մէջ, յարմար կը տեսնեն ուսուցիչ և յոյներէ ալակ. ցութեանն ալ դիմել հանգանակու. թեան համար Գեր. Այվատեան դի. մելով ուսական ընդհ. հիւպատոս Ա. Շթրիթթերին, կը խնդրէ ալակցի. և իր կողմէ պատուիրակ մը նշանա. կել յանձնախմբին գործակցելու հա. մար հանգանակութեան մասին. Տ. Հիւպատոսը սիրայօժար կը կատարէ այդ խնդիրը. նոյնպէս ալ յոյները, երբ յանձնախմբը կը դիմէ իրենց:

Այս առթիւ, պատմական մի քա. նի տեղեկութիւններ ալ տուած է Տե. ղեկագիրը, որմէ կը քաղենք հետեւ. եալը.

«Գերեզմանատան տարածութիւնը շատ աւելի ընդարձակ եղած է երբե. մըն, սակայն ինչպէս ըսինք, ժամա. նակի ընթացքով միայն անպաշտ. պան, ամէն կողմից զանազան մասերը սեփականացրել են ուրիշները. Չենք կարող այս բանի համար հայ հին գաղութը մեղադրել, որովհետեւ փակտ կայ որ Պարսիկ մոլեռանդ ժո. ղովորդը, մի ժամանակ արգելք է եղել գերեզմանատան շրջապատի շի. նութեան: Ապա ինչպէս գրուած է անգղիացի ուղեւոր պր. Ֆրէյզէ 1822 թուին, հայերը խոսքով խանի ժամա. նակ ստիպուել են բոլորովին հեռանալ Ռաշտից. նոյն ուղեւորը վկայում է որ քաղաքից դուրս տեսել է գերեզ. մանատուն վարդապետ-բուլղարի կոչ. ուած և նոյն տեղում մի տուն՝ ուր ա. սել են իրան՝ թէ հայերը երբեմն երբեմն հաւաքուած էին. Դարձեալ 1859 թուին Ռաշտի անգղ. քոնսուլ Պր. Մէլիքի տեղեկագրում է որ հայոց եկեղեցւոյ անդում աղբանոց է եղած և արդիւրեւ էր որ հայերը իրենց ննջեցեալները Ռաշտի գե. րեզմանատանը թաղեն, այնպէս որ մեծ դժուարութեամբ համոզելով չարվատարներին՝ ննջեցեալները փո. խադրում էին Լնդելի. Բայց այս ար. գելքի մասին ժամանակակից հայերը համաձայն չեն, օրինակ Պր. Ա. Տէր. Օհանով բացատրում է որ այն ժա. մանակ Ռաշտում ապրող 10-12 տուն հայերի մեծ մասը Լնդելցի.

ներ էին և նրանք նախընտրում էին իրենց ննջեցեալները Լնդելի փո. խադրել:

«Մեր գերեզմանատան գետինը հաւանօրէն հայոց նուիրուած է Շահ. Աբբաս Մեծի օրով, որ նոյն իսկ 30,000 հայեր բերել տուած՝ բնակեց. րած է Գիլան և Մազանդարան գա. շտաններում. Բայց կերելի հայերը յետոյ շնորհազուրկ եղել են՝ քանի որ 1732 թուին Ռաշտում ուսաց և պարսից միջև կայացած դաշնադրու. թեան մէջ պայման կայ որ հայերը եկեղեցի ունենալու իրաւունք ունին:

«Ռաշտի հայոց ներկայ եկեղեցին նորից կառուցանելու հրաման տուել է Նասրէտին Շահը 1870 թուին ա. ռալին անգամ Ռաշտից անցնելիս, և այդ թուականից սկսած են հայերը իրանց ննջեցեալները Ռաշտի գերեզ. մանատունը թաղել:

Թանձնախումբը յաջողութեամբ ժամանակի մէջ հանգանակել 17,763 և 75 հարիւրորդ դրան և գերեզմա. նատան շրջապատի շինութիւնն աւար. տել, որովհետեւ, ինչպէս Տեղեկագիրն ալ ըսած է, «Հայերը, որ աւելի մեռ. նել գիտեն քան կարծես ապրել, սի. րած են վերջին հայրենիքը, գերեզ. մանատունը, ամէն ժամանակ և ամէն տեղ, այդպէս էլ անշուշտ պէտք էր լինէր հայը նաև Ռաշտում, այս միւս. իւման երկրում, ուր դիակը և գե. րեզմանը նաչիս է»:

Թանձնախումբը շինութեանն ա. լելցած դրամին մէկ մասով դիակաւք մը շինել տուել է որ վարձով կուտայ մեռելների փոխադրութեան համար և այդպէս հաս. յ. ժ մը կը գոյանայ գերեզմանատան ի նպաստ: Մինչև այժմ ննջեցեալները կը փոխադրեն եղեր գերեզմանատուն հասարակ ֆայթօններով ինչ որ վայելութիւն չունէր. Ռաշտի մէջ քրիստոնեայնների մահի թիւը տարեկան 10-15ի կը հասնի:

Թանձնախումբը գերեզմանատան դրան վրայ մարմարեայ քար մը նաև դնել տուել է, «Գերեզմանատուն հայոց» հայերեն և ֆրանսերէն վեր. տառութեամբ: Եւ ահա անակնկալ ինչդիր մը ծագել է այդ առթիւ. Ռուսական ընդհ. հիւպատոս Տ. Շթր. րիթթեր, նախ բերանացի և յետոյ յատուկ գրութեամբ մը, պահանջել է որ այդ վերտառութիւն փոխուի և գրուի «Գերեզմանատուն հայոց եւ քրիստոնէից» քանի որ բոլոր քրիս. տոնեայնները մասնակցեցան շրջապա. տի շինութեան համար հանգանակու. թեան հիւպատոսը կը յանձնարարէ այդ փոփոխութիւնը կատարել մինչև իր Ռաշտգալը, յայտնելով որ հակա. ռակ դէպքում ինքը կատարել կը տալ:

Թանձնախումբը նկատելով որ գերեզմանատունը հայ ազգի միայն սեփականութիւնն է ուր ոչ մի օտար հասարակութիւն մաս և բաժին չէ ունեցած և օտարազգի քրիստոնեայ. ների ննջեցեալները հայերի կողմէն պարզապէս մարդասիրական եւ քը. ըրատոնեական եղբայրութեան զգա. ցումով միայն կընդունուին հոն, իր

ձեռնհասութեան վեր կը համարի հիւպատոսի պահանջին համաձայնելը և Ռաշտի հայերի ընդհանուր ժողո. վին կը ներկայացունէ խնդիրը. Ընդհ. ժողովը պատուիրակութիւն մը կընտ. րէ որ իր որոշման համեմատ կեր. թայ կը ներկայանայ ուսական հիւ. պատոս Տ. Ա. Շթրիթթերին և գրա. ւոր կերպով կը ներկայացունէ ժողո. վին սրտագին շնորհակալութիւնը գե. րեզմանատան շրջապատի շինութեան իր նուիրած ալակցութեան համար. միևնոյն ժամանակ բացատրութիւններ կուտայ «Հայոց Գերեզմանատուն» վերտառութիւնը անփոփոխ պահելու անհրաժեշտութեան մասին. Տիար հիւպատոսը գոհ մնալով ինչպէս ի. րեն յայտնուած շնորհակալութիւնն. րէն նոյնպէս և տրուած բացատրու. թիւններէն, կը յայտարարէ թէ ա'լ հարկ չկայ ունէ կերպ փոփոխութիւն մտցունելու գերեզմանատան ճակատի արձանագրութեան մէջ քանի որ հայ հասարակութիւնը համաձայն է որ բոլոր քրիստոնեայնների ննջեցեալները թաղուին նոյն գերեզմանատան մէջ:

ԱՌՍՏՐԵՒՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

Փարիզի «Թան» լրագիրը հետեւ. եալ գեկոյցը հրատարակած է. «Պ. ւստրիուսական համաձայնութեան մասին ամէն բան դեռ առկա չի. և կի մը մէջ է. Ռուսիայի կողմէն վա. փաք կը յայտնուի որ համաձայնու. թիւնը դիւանագիտական այնպիսի ձև մը առնէ որ միւս պետութիւններին ալ հաղորդուի, մինչդեռ աւստրիական կառավարութիւնը կարծիք կը յայտ. նէ թէ շահակից երկու տէրութիւն. ներին միայն պատկանող մասնաւոր դործողութեան մը չափազանց հան. դիսաւոր նշանակութիւն մը տրուած կը լինի այդ կերպով, թէև իրենց համաձայնութեան և Պալքանների այժ. մեան կացութեան պահանջման մէջ ուրիշ տէրութիւններ ալ շահ ու. նեցած լինին»:

ԹԻԻՐԵՒԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Կ. Պոլսէն կը հեռագրեն գեկու. 7ին. «Սթէկ սուլթանը փառաւոր հաղկերթ մը տուաւ ուր սեղանակից էին դես. պանները, օսմ. նախարարները և Սեր. պիաի արտաքին գործերի նախարար Միլանովիչ որ Կ. Պոլսէն եկած է»:

«Սապա» թերթը կը գրէ թէ Պուլկարիաի դեսպանը նկատելով որ սահմանագիծի վերջին դէպքերին մէջ պատասխանատուութիւնները ճշգրիտ համար կազմուած թիւքեպուլկարյան ձ. նաժողովը չէ կրցած համաձայնութեան մը գալ, առաջարկել է երկրորդ քննիչ յանձնաժողով մը ղրկել սահմանագիծի մը և Բ. Գուսն ալ ընդունելու է այդ առա. ջարկը:

Թիւրք լրագիրները կը գրեն թէ պուլկարիական դեսպան Պ. Սարաֆով վստահացուցել է Բ. Գրան թէ Պուլկա. րիաի ներքին գործերի նախարար Թաք. ֆի վերադարձած խօսքերը, որ իբր թէ ըսել է Սուրանիչի մէջ թէ Թիւրքիան Պուլկարիաի ամենամեծ թշնամին է, բնաւ չեն արտասանուած իրմէ:

Իրէքի շրջակայները ալպանացիներն և օսմ. զօրքերին միջև սաստիկ կը. ւրէ մ'եղած է: Զօրքերը հարկադրուել են թնդանօթ գործածել. յիսնապետ մը

և չորս զօրք սպաննուած, հարիւրապետ մը և 5 զօրք վիրաւորուած են: Ալպանա. ցիներէն 6 հոգի մեռած և շատեր վիրա. ւորուած են:

ԱՐՏԱՍՏԱՆԻ ԼՈՒՐԵՐ

Պարսկաստանի Մակուի իսնը աչքի առաջ ունենալով Ղարաթաղի նուաճու. լը Նիքիմի ձեռքով և Բահիմիսանի Ռու. սաստան ապաստանիլը, վախցեր է թէ կարգը իրեն պիտի գայ և այժմէն փա. խեր է Ռուսաստան:

«Ռուսիայի ներքին գործերի նախա. րարը շրջաբերական մը ղրկել է նահան. գապետներին որով կը հրամայէ ուղադ. րութիւն դարձունել այս կէտին որ ուս. սիսթեմայի օտար ցեղերին մէջ շարժում մը կայ դէպի իրենց ազգութիւններին կըր. թական դարգացումը՝ նեղ ազգային-քա. ղաքական ինքնագիտակցութեան հողի վրայ շեղեալ պէս այդ նպատակով կազ. մուած ընկերութիւններին վրայ լուրջ ուղադրութիւն ընել և իրենց կանոնա. գրութիւն վաւերացնելէ առաջ խիստ քննութիւն կատարել կը հրահանգէ:

«Բատալիսէն կը հեռագրեն մարտ 10ին թէ Սըմարանդի մէջ տիրող զօլէրաի համաճարակը սպառնական վիճակ մը ստացած է: Օրական միջին հաշուով 20 մարդ կը մեռնի զօլէրաէն և կը վախ. ցուի որ հետզհետէ աւելի տարածուի հիւանդութիւնը:

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

«ԱՐՄԷՆԻԱ»-Ի ՅՈՒՇԱՐԱՐ Աւմէնիսի Ա տարեշրջանի թիւերն որոնք բոլորովին սպառած են, շա. տերի հետաքրքրութեան առարկայ դարձած լինելով, այդ շրջանի մէջ Մ. փրթութեան գրած առաջնորդող յօդուածներէն գէթ 30ի չափ ամփոփ. ւած են այս Յոշարարի մէջ որ ութա. ծալ դիրքով 124 երեսներէ կը բաղ. կանայ, Գինն է 1 Ֆր. 40 սանդիմ:

Տարածելու համար մէկ անգամէն 10 օրինակ գնողին կը ղրկենք 10 օրինակը, ապահովագրուած ծրարով, 10 Ֆրանկի փոխարէն:

Դիմել Արմէնիայի խմբագրութեան: Արմէնիայի խմբագրատան մէջ ծա. խու գտնուած գիրքերի մանրամաս ցուցակը հրատարակուած է Արմէնիայի 17րդ շրջանի 38, 39 և 40 թիւերին մէջ:

Այդ թիւերէն յատկապէս աւելի տպած լինելով, պատրաստ ենք ձրիա. պէս ղրկել անոնց որոնք կը փափա. քին մեր գրացուցակներ ունենալ, եթէ գոնէ 50 սանթիմ ղրկելով գիրք ուզեն մեզնէ նախապէս. այդ ուզուած գրքի ծրարին մէջ գրուելով կը ղըր. կուին գրացուցակներն ալ:

Ծրարները ապահովագրուած (recommandé-registré) ստանալ ու. զողները պէտք է որ ամեն մէկ ծրա. րի (մինչև 2 քիլո) համար 25 սանթիմ ապահովագրութեան ծախքը վճարեն: Ամեն երկրի փոստերը, քանի՜ սան. թիմի համար ալ լինի, մանաւոր փոստ կուտան մեզ վճարուելու համար Մարսէյի մէջ:

ՏՆՈՐԷՆ—ԻՄՊՐԵՍԻՐ
Գ. ԳԵՐՈՒՄԵՆԵՆԵ

ԳԱՐՍԵՆ
Հայերի ապագան Գ. Գրանի մը
Le Gérant: François CARRIERE
Marseille. — Imprimerie du Midi